

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τόσο πολιτικά όσο και οικονομικά, ο 20ός αιώνας ήταν ασύγκριτα πιο πολυτάραχος από τον 19ο. Δύο παγκόσμιοι πόλεμοι και μια μεγάλη οικονομική κρίση είναι γεγονότα υπεραρκετά για να τεκμηριωθεί ο ισχυρισμός αυτός. Και αν οι δεκαετίες του 1950 και του 1960 φαίνονται, συγκριτικά, να είναι σχετικά σταθερές, τα πιο πρόσφατα γεγονότα δείχνουν ότι αυτό δεν είναι κατ' ανάγκη η φυσική τάξη των πραγμάτων.

Το φιλελεύθερο και αρκετά σταθερό καθεστώς της πρώτης, περίπου, δεκαετίας του 20ού αιώνα καταστράφηκε βίαια με το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Μέχρι τη χρονολογία αυτή, οι διεθνείς εξελίξεις και οι πολιτικές σχέσεις, αν και δέχονταν κατά καιρούς πιέσεις ελάσσονος σημασίας, δεν είχαν ποτέ εκτεθεί σοβαρά στον κίνδυνο μιας τόσο βίαιης διαταραχής. Δυστυχώς, την εποχή εκείνη ελάχιστοι άνθρωποι αντιλαμβάνονταν πόσο πολύ έμελλε να διαρκέσει, τελικά, ο πόλεμος και ακόμη λιγότεροι ήταν εκείνοι που συνειδητοποιούσαν πόσο τρομερές θα ήταν οι επιπτώσεις του στις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις. Επιπλέον, ήταν γενική η αίσθηση, που γινόταν ασμένως δεκτή από τους κύκλους του κατεστημένου, πως αμέσως μετά την περίοδο των εχθροπραξιών οι άνθρωποι θα μπορούσαν να αρχίσουν ξανά από εκεί ακριβώς όπου βρισκόνταν όταν ξέσπασε ο πόλεμος – με άλλα λόγια, να δημιουργήσουν ξανά την *belle époque* της εδουαρδιανής εποχής.

Αυτό, βέβαια, δεν ήταν καθόλου εφικτό, μολονότι επί σχεδόν μια δεκαετία πολιτικοί άνδρες θα πάσχιζαν να επαναφέρουν τα πράγματα σε αυτό που θεωρούσαν «κανονικότητα». Αυτό από μόνο του ήταν ένα από τα μεγάλα λάθη της πρώτης δεκαετίας μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, επειδή έπρεπε να έχει γίνει σαφές ότι ο πόλεμος και οι μεταπολεμικές προσπάθειες αποκατάστασης των πραγμάτων είχαν καταστρέψει την παλιά ισορροπία στην Ευρώπη και είχαν υπονομεύσει την ισχύ της τόσο πολύ ώστε το οικονομικό σύστημά της να είναι πλέον τρωτό σε εξωτερικές διαταραχές. Επιπρόσθετα, η ισχύς της Ευρώπης δεν είχε διαβρωθεί μόνο στο οικονομικό πεδίο. Τόσο πολιτικά όσο και κοινωνικά, η Ευρώπη είχε εξασθενήσει, και πολλές χώρες, στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, ήταν στο χείλος κοινωνικής ανατροπής.

Η οικονομική και πολιτική τρωτότητα της Ευρώπης αγνοήθηκε, κατά το πλείστον, στη δεκαετία του 1920, από άγνοια, και όχι σκόπιμα. Στην προσπάθειά τους να αναστήσουν το προπολεμικό σύστημα, οι πολιτικοί πίστευαν ότι προσέφεραν λύση. Άλλωστε, το γεγονός ότι η Ευρώπη μοιραζόταν την ευημερία στα τέλη της δεκαετίας του 1920 έμοιαζε να δείχνει ότι η κρίση τους δεν ήταν άστοχη. Μόλις, όμως, έσκασε η φούσκα της ευημερίας το 1929, η τρωτότητα της ευρωπαϊκής οικονομίας έγινε ολοφάνερη. Τα δομικά υποστηρίγματα ήταν πολύ εξασθενημένα και δεν άντεξαν το τράνταγμα, με αποτέλεσμα ολόκληρο το οικοδόμημα να σωριαστεί κάτω.

Δεν μας εκπλήττει, επομένως, που τα έτη 1929-1932 η Ευρώπη γνώρισε μια από τις χειρότερες οικονομικές κρίσεις στην ιστορία της. Ούτε βέβαια, με δεδομένο το επίπεδο της οικονομικής επιστήμης εκείνη την εποχή, ήταν περίεργο που οι κυβερνήσεις υιοθέτησαν πολιτικές οι οποίες το μόνο που κατάφεραν ήταν να επιδεινώσουν την οικονομική κρίση. Επιπλέον, οι πολιτικές που υιοθετήθηκαν έτειναν να είναι προστατευτικού χαρακτήρα, σχεδιασμένες για να απομονώσουν τις εγχώριες οικονομίες από τις επιδράσεις εξωτερικών γεγονότων. Όταν ήλθε η οικονομική ανάκαμψη το 1933, πολύ λίγα χρωστούσε στην οικονομική πολιτική, αν και, ακολούθως, ορισμένες κυβερνήσεις προσπάθησαν να εφαρμόσουν πιο φιλόδοξα προγράμματα τόνωσης της οικονομίας. Η ανάκαμψη, όμως, τουλάχιστον σε όρους δημιουργίας απασχόλησης, ήταν αργή και ανομοιογενής. Έτσι, ακόμη και το 1937, πολλές χώρες εξακολουθούσαν να λειτουργούν πολύ κάτω από την ικανότητα των παραγωγικών τους πόρων. Το χάσμα αυτό έκλεισε αργότερα με τον επανεξοπλισμό και το ξέσπασμα του πολέμου.

Η Ευρώπη εισήλθε στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σε σχετικά ασθενέστερη κατάσταση από ό,τι ήταν το 1914 και, κατόπιν, βγήκε από τον πόλεμο το 1945 περισσότερο εξουθενωμένη σε σύγκριση με το 1918. Ασφαλώς, από τη σκοπιά των απωλειών ζωής, των υλικών καταστροφών και της κάμψης των βιοτικών επιπέδων, η θέση της ήταν πολύ χειρότερη από ό,τι μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Από την άλλη, τόσο στη διάρκεια του πολέμου όσο και στη μεταπολεμική φάση της ανοικοδόμησης, στα τέλη της δεκαετίας του 1940, μερικά από τα λάθη και οι γκάφες της προηγούμενης εμπειρίας αποφεύχθηκαν τούτη τη φορά. Ο πληθωρισμός συγκρατήθηκε πιο εύκολα μεταξύ 1939 και 1945, και οι βίαιοι πληθωρισμοί που γνώρισε η Ευρώπη στις αρχές της δεκαετίας του 1920 δεν επαναλήφθηκαν, στις περισσότερες περιπτώσεις, στην αμέσως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο περίοδο. Ο χάρτης της Ευρώπης χαράχθηκε ξανά, αλλά τούτη τη φορά πολύ πιο τακτικά και νοικοκυρεμένα (με την εξαίρεση του Βερολίνου) από ό,τι είχε συμβεί μετά το 1918, ακόμη και αν οδήγησε σε δύο συνασπισμούς δυνάμεων, τον ανατολικό και τον δυτικό. Οι ηττημένοι δεν επιβαρύνθηκαν με ένα παράλογο φορτίο επανορθώσεων, που είχε προκαλέσει τόση πικρία και τό-

σους καβγάδες τη δεκαετία του 1920. Τέλος, οι κυβερνήσεις δεν προσέβλεπαν πλέον στις αλκυονίδες, προπολεμικές μέρες. Τούτη τη φορά η προσοχή τους ήταν επικεντρωμένη στο σχεδιασμό του μέλλοντος. Αυτή η γραμμική σκέψη βρίσκει την έκφρασή της στη δέσμευση των κυβερνήσεων να διατηρήσουν την πλήρη απασχόληση και όλα όσα αυτό συνεπάγεται από άποψη οικονομικής ανάπτυξης και σταθερότητας. Σε ένα ευρύτερο επίπεδο, η νοοτροπία αυτή εκφράζεται επίσης θετικά στην ετοιμότητα για διεθνή συνεργασία με σκοπό την προώθηση της ανοικοδόμησης, και το γενναιόδωρο αμερικανικό πρόγραμμα βοήθειας, στα τέλη της δεκαετίας του 1940, ήταν μια συγκεκριμένη εκδήλωση της νέας προσέγγισης.

Έτσι, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 η Ευρώπη είχε ανακάμψει σημαντικά ώστε να είναι σε θέση να ατενίζει το μέλλον με εμπιστοσύνη. Στη διάρκεια των δύο επόμενων δεκαετιών η επίδοση της οικονομικής προόδου της ήταν καλύτερη από οποιαδήποτε επίδοση είχε καταγράψει στο παρελθόν – και αυτό ισχύει τόσο για τη δυτική όσο και την ανατολική Ευρώπη. Η τελευταία προχώρησε με αποφασιστικότητα υπό ένα σχεδιασμένο καθεστώς, ενώ οι δυτικές δημοκρατίες είχαν επιτύχει την οικονομική πρόοδό τους με ένα μικτό επιχειρηματικό σύστημα, με διάφορους βαθμούς ελευθερίας της αγοράς. Και στις δύο περιπτώσεις, όμως, το κράτος έπαιξε έναν πολύ πιο σημαντικό ρόλο από ό,τι μέχρι τότε. Ωστόσο, κανένα σύστημα δεν ήταν απαλλαγμένο από προβλήματα. Ο μηχανισμός σχεδιασμού στην ανατολική Ευρώπη λειτουργούσε λιγότερο ομαλά από ό,τι οι υποστηρικτές του είχαν προβλέψει, με αποτέλεσμα να ανακύψει ανάγκη τροποποίησής του στον κατάλληλο χρόνο. Αλλά και το σύστημα της αγοράς στη Δύση απέτυχε, κατά φαινόμενα, να καταγράψει τα σωστά αποτελέσματα σε ορισμένες περιπτώσεις, πράγμα που ανάγκαζε τις κυβερνήσεις να παρεμβαίνουν στην οικονομία σε ολοένα και μεγαλύτερη έκταση. Το μεγαλύτερο πρόβλημα, βέβαια, ήταν η προσπάθεια να επιτευχθούν ταυτόχρονα πολλοί στόχοι: πλήρης απασχόληση, σταθερότητα των τιμών, οικονομική ανάπτυξη και σταθερότητα, αλλά και εξωτερική ισορροπία. Στην πράξη, η επιδίωξη αυτή αποδείχθηκε ανέφικτη, δεδομένων των μέσων άσκησης πολιτικής τα οποία είχαν στη διάθεσή τους οι κυβερνήσεις.

Παρά το γεγονός ότι οι στόχοι φαινόταν να είναι ασύμβατοι μεταξύ τους, δεν υπήρχε σοβαρός λόγος ανησυχίας όλη αυτή την περίοδο. Είναι αλήθεια ότι υπήρξαν ελάχιστον σημασίας παρεκκλίσεις από την πλήρη απασχόληση, ενώ δεν έλειψαν και οι διακυμάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας. Ωστόσο, ήταν μέτριες και έπαιρναν τη μορφή των κύκλων οικονομικής ανάπτυξης. Επίσης, μερικές χώρες αντιμετώπιζαν προβλήματα ισοζυγίου πληρωμών, ενώ οι τιμές αυξάνονταν συνεχώς όλη αυτή την περίοδο, αλλά με μέτριους ετήσιους ρυθμούς. Τέτοιες, όμως, παρεκκλίσεις μπορούσαν να αντιμετωπιστούν μέσα σε ένα οικονομικό σύστημα που

αναπτυσσόταν γρήγορα. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 φαίνεται ότι η Ευρώπη είχε εισέλθει σε φάση αδιάκοπης ευημερίας, που συγγένευε με εκείνη την οποία πίστευαν ότι απολάμβαναν οι Αμερικανοί στη δεκαετία του 1920. Δεν χρειάστηκε να περάσει πολύς καιρός για να διαλυθεί η ανταπάτη αυτή. Το 1974 η αναπτυξιακή τάση είχε αντιστραφεί, ο οικονομικός κύκλος είχε κάνει την επανεμφάνισή του και οι περισσότερες δυτικές οικονομίες πλήττονταν από υψηλό πληθωρισμό – υψηλότερο από κάθε άλλη φορά στη διάρκεια της δεύτερης πενηνταετίας του 20ού αιώνα. Στο εξής, και μέχρι τη δεκαετία του 1990, η οικονομική ανάπτυξη ήταν πολύ λιγότερο εύρωστη, ενώ οι κυβερνήσεις ήταν υποχρεωμένες να καταβάλλουν επίπονες προσπάθειες για να σταθεροποιήσουν την οικονομία, ενώπιον συγκρουόμενων απαιτήσεων. Με την κατάρρευση του σοβιετικού συσπισμού και τις πιο ρωμαλέες προσπάθειες να σφυρηλατηθεί μια ενωμένη Ευρώπη, ένα νέο κεφάλαιο στην ιστορία της ηπείρου άρχισε να γράφεται καθώς άλλαζε η χιλιετία.

Τα κεφάλαια που ακολουθούν εξετάζουν την ανάπτυξη της Ευρώπης από το 1914 και μετά, στις κατευθύνσεις που σκιαγραφήσαμε πιο πάνω. Είναι σχεδιασμένα για να δείξουν τις κύριες τάσεις αυτής της ανάπτυξης και τις δυνάμεις που την καθόρισαν. Επειδή η μελέτη είναι σχεδιασμένη κυρίως ως εισαγωγική επισκόπηση, κατ' ανάγκη πραγματεύεται αρκετά γενικές ενότητες. Οι αναγνώστες που θέλουν να προχωρήσουν την έρευνά τους σε ειδικές περιοχές ή συγκεκριμένα θέματα μπορούν να ανατρέξουν, στο τέλος του βιβλίου, στην προτεινόμενη βιβλιογραφία για κάθε κεφάλαιο.